

Historie novoborské muniční výroby

(9. část - závěr)

Autor: Marcel Pištěk

Základním zdrojem informací pro vytvoření závěrečné části byly materiály ze Státního oblastního archivu v Litoměřicích, Moravského zemského archivu a Archivu bezpečnostních složek v Brně, podnikového archivu ZPA, n. p. Nový Bor, internetu, historických a odborných publikací. Zdroje informací, jako názvy publikací a internetové stránky, budou uvedeny na konci tohoto dílu. V příloze č. 1 uvádím svůj názor k poválečné popravě Němců a v příloze č. 2 další fotografie, spojené s poválečnou výrobou a výrobními prostory. Některé fotografie se mohou lišit od současného stavu, protože byly vytvořeny ještě před rekonstrukcí některých z objektů.

Zvláště chci poděkovat všem pamětníkům, se kterými jsem se osobně sešel a kteří mi poskytli informace o historii Nového Boru a místní muniční výrobě. Jedná se především o tyto osoby:

- **Jaroslav Hloušek** – ve vojenské a civilní výrobě pracoval od roku 1942, nejprve na pozici soustružníka a potom jako technolog výroby,
- **Vladislav Jindra** – historik a kronikář města Nový Bor,
- **Miloslav Smetana** – po válce pracoval ve vojenské a civilní výrobě jako technolog výroby,
- **Zdenek Pražák** – ve vojenské a civilní výrobě pracoval od poloviny 70. let,
- **Otto Pfeifer** – ve vojenské a civilní výrobě pracoval nejprve jako nástrojář a potom jako konstruktér,
- **Tadeáš Zatloukal** – po válce pracoval ve vojenské a civilní výrobě jako technolog výroby.

Dále chci poděkovat **Aleši Zvěřinovi**, současnému majiteli částí bývalého Závodu 2 za umožnění vstupu do provozu a povolení jeho fotografování a **Lence Krchňavé**, která mi pomáhala s textovou úpravou celého cyklu.

V tomto díle jsou kopie originálních fotografií nebo dokumentů, které neslouží k propagaci komunismu, ale jako doklad k prokázání reality tehdejší doby.

Reorganizační změny v období 1968-1989

Události srpna 1968 se nevyhnuly ani novoborskému provozu. V archivních dokumentech jsem objevil hodnocení, které vytvořili v roce 1970 noví vedoucí činitelé podniku. Vybral jsem z něho tyto pasáže:

„Pokus o určitou koncepci výrobního programu byl v historii podniku podniknut několikrát. Zpočátku to byla snaha vrátit se ve výrobním programu ke speciální výrobě, později byla zaváděna výroba elektrických spotřebičů a po začlenění podniku do rámce ZPA, snažil se podnik zavést výrobu výpočetní a regulační techniky. V žádném z těchto jmenovaných oborů se podniku nepodařilo docílit výraznějších úspěchů. V současné době je obtížné zkoumat, proč se tomu tak nastalo. Zdá se však, že základním nedostatkem bylo, že včas se nezačalo s budováním technické základny. Podnik prováděl pasivní technickou a tím i obchodní politiku, technická a organizační úroveň zaostávala.“

„Je zřejmé, že podnik zvýšil objem výroby za 16 let 4,3 krát při nárůstu pracovníků o skoro ¼. Přitom nepodařilo se vybudovat technickou a odbytovou základnu. Podnik se dostával často do potíží v plnění uložených úkolů. Prudké zlepšení nastalo v roce 1962, zejména pak v letech 1963 a 1964, kdy podnik za tyto roky obdržel ve všech čtvrtletích Rudé prapory ministerstva. Z uvedeného přehledu je zřejmé, že zejména v roce 1964 bylo dosaženo vynikajících výsledků. V krizovém období 1968/1969 podnik relativně velkými nárůsty pracovníků a produkcí i v pomocných provozech, dále rozpuštěním racionalizační skupiny a vhodnou skladbou výroby docílil opticky velmi dobrých výsledků. Byl dále zanedbáván perspektivní rozvoj podniku a dále zhoršena jeho organizační a technická úroveň, což vytvořilo mimořádně těžký úkol pro období konsolidace, neboť v tomto období nemohli jsme připustit

zhoršení dosahovaných výsledků, avšak bylo nutné provést důsledně kádrová opatření a doslova za pochodu připravit nástup ekonomického rozvoje podniku.“

„Začátkem roku 1970 převzalo řízení podniku nové politické a hospodářské vedení podniku. Byla provedena rozsáhlá výměna řídicího aparátu a provedeno zhodnocení ekonomické situace podniku s těmito závěry:

- podnik od roku 1963 soustavně docíloval dobrých výsledků - ze značné části však extensivním způsobem,
- nebyla vybudována technická základna podniku – racionální skupina byla zrušena. Konstrukce výrobků prakticky neexistovala. Vazba na výzkum prakticky neexistovala,
- podnik nebyl zapojen do mezinárodní dělby práce (export neexistoval). Stávající technická a ekonomická úroveň výrobního programu to nedovolovala,
- skladba výrobního programu nedovolovala progresivní ekonomický rozvoj podniku,
- perspektiva výrobního programu byla malá a kromě údržby a nástrojárny množství zaměstnanců pouze zaučenými pracovníky. Vyučení pracovníci po dosažení 4. tříd z podniku odcházeli,
- zapojení podniku za 7 let začlenění do ZPA bylo v oblasti automatizační a výpočetní techniky nedostatečné.“

O objektivitě výše uvedeného hodnocení bych v závislosti na srpnových událostech roku 1968 pochyboval.

Nové logo podniku

V rámci reorganizačních změn nesl do 31. prosince 1968 novoborský provoz název **Aritma, národní podnik Praha, závod 04 Nový Bor**. 1. ledna následujícího roku se podniku vrátil původní název, a to **Novoborské strojírný, národní podnik Nový Bor**. Ředitel podniku Ing. Ladislav Kaška, který funkci vykonával od roku 1961, byl v srpnu 1969 odvolán. Ředitelem v zastoupení byl ustanoven Ing. Ota Košek, kterého 16. ledna 1970 nahradil Václav Havlík. Další reorganizační změnou prošel podnik v roce 1977, v rámci které se název změnil na **Závody průmyslové automatizace, národní podnik Nový Bor**. Václava Havlíka, jako ředitele podniku, nahradil v dubnu 1979 Miroslav Klíč. 1. ledna 1981 byl podnik reorganizován na koncernový podnik s názvem **Závody průmyslové automatizace,**

koncernový podnik Nový Bor. Miroslav Klíč byl ředitelem podniku až do dubna 1989, kdy byl podnik v rámci poslední reorganizace transformován na **Závody průmyslové automatizace, státní podnik Nový Bor**. Posledními řediteli byli ustanoveni Ing. Josef Podlípny, Ing. Jan Filip a Ing. Vladimír Komeda. Podnik byl následně privatizován.

3. ledna 1969 vedení Novoborských strojíren, n. p. Nový Bor zaregistrovalo novou ochrannou známku (podnikové logo), kterou používala na výrobcích ještě v roce 2015 nástupnická společnost **Regulace – automatizace Bor, spol. s r. o. Nový Bor**.

Výrobní program v letech 1968-1980

Podnik ve druhé polovině 60. let utlumil speciální (muniční) výrobu a přešel na výrobu elektrospotřebičů, elektromechanických a elektronických součástek. Převedením podniku pod ZPA se natrvalo změnila hlavní náplň výroby. Po vzniku programu JSEP (Jednotný systém elektronických počítačů) v rámci států RVHP se podniky ZPA zabývaly od počátku 70. let výzkumem, vývojem a výrobou výpočetní techniky v oblasti mezinárodní integrace. Novoborský podnik na přelomu 60. a 70. let jako jeden z mála v bývalém Československu zvládl technologii výroby plošných spojů a jejich

elektrokomponentů, což natrvalo určilo budoucí směr jeho výroby – příslušenství pro počítačové systémy a později i samotné počítače.

NOVOBORSKÉ STROJÍRNY

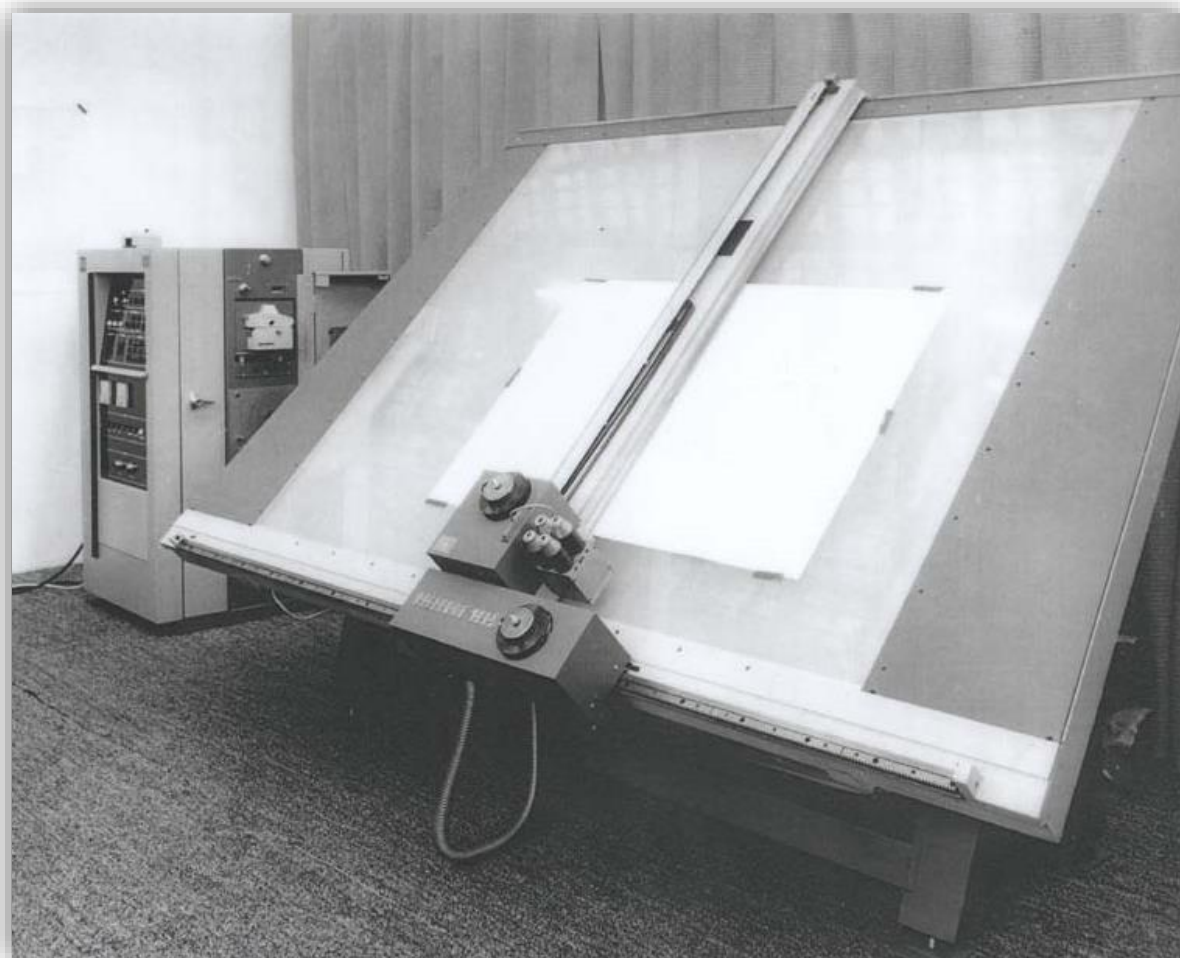
národní podnik
NOVÝ BOR

- Automatická kreslicí zařízení DIGIGRAF
- Poloautomatické odečítače souřadnic DIGIPOS
- Speciální stejnosměrné servomotory HSM
- Lineární motory ASM
- Synchronní a krokové pohonné jednotky SMR

Reklamní leták – rok 1972

V 60. letech Výzkumným ústavem matematických strojů (dále jen VÚMS) Praha byly v oblasti speciálních zařízení vyvinuty systémy pro řízení obráběcích strojů. Dokladem vysoké úrovně prací v tomto odvětví byl prodej licence firmě SAAB na jeden ze systému pro číslicové řízení obráběcích strojů sériové výroby. VÚMS ve spolupráci s Konštruktou Trenčín navázal na tyto práce vývojem a posléze výrobou grafických periferních zařízení. Jednalo se o automatické souřadnicové kreslicí zařízení DIGIGRAF, DIGIPLÁN, řídicí jednotky DAPOS a digitalizátor DIGIPOS. Výroba těchto zařízení byla následně předána novoborskému podniku. I když byly vývoj a výroba osmibitových školních počítačů v ČSSR se Západem nesrovnatelné, opakem tomu bylo u kreslicích zařízení. Tyto velmi kvalitní plottery (tzv. kreslicí stoly), u nichž se pohybuje jen tisková hlava, místo papíru či jiného média, mnohdy svými technickými parametry překonávaly své zahraniční konkurenty. V Novém Boru se vyráběly v 70. a 80. letech a úspěšně se vyvážely do zemí východní Evropy. Tato dlouholetá tradice ve výrobě se nakonec promítla i do nabídky mnohem levnějších a tím pádem i dostupnějších plotterů určených pro osmibitové domácí počítače.

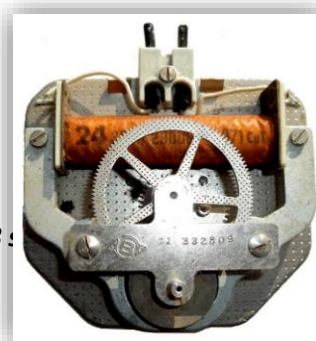
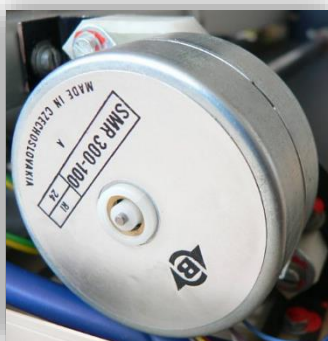

Automatické kreslicí zařízení DIGIGRAF

Na základě výše uvedených skutečností byla zavedená výroba měřidel, elektrospotřebičů a ukazatelů stavu postupně předávána ostatním podnikům bývalého Československa. Např. výroba vysoušečů vlasů Em-521 převzalo v roce 1972 Družstvo umělecké výroby Zlatník Ostrava. Ukazatele stavu zase Metra, národní podnik Šumperk.

Oproti tomu v Novém Boru pokračovala výroba převodových a synchronních motorků. Motorčky Sm-375 a Smz-375 se vyráběly do roku 1977. Nové typy, jako např. SMR-300-100, se používaly jako pohonné jednotky kreslicích hlav plotterů. Dvourychlostní synchronní motorčky (33 a 45 otáček) se vyráběly v 70. letech pro gramofon TESLA NC-420.

Mezi novou produkcí patřila licenční výroba jugoslávských elektromechanických hodinkových strojků PS-4, používaných v analogových hodinách značky Elektročas a Pragotron. Strojky se vyráběly v letech 1970-1973.

Gramofon TESLA NC-420, motorek SMR-300-100 a hodinkový strojek PS-4

Speciální výroba (muniční) v letech 1968-1972

Zastavení muniční výroby ve druhé polovině 60. let naznačilo, že toto odvětví výroby už nebude pro podnik perspektivní. Určitou výjimkou, obnovenou v roce 1968, byla výroba **nárazového zapalovače nz-62v** a **elektrického zážehového šroubu ZR-11**. Iniciátory byly zakázkou s omezeným množstvím, určenou především pro obměnu vadných kusů. Ty při expedici z novoborského provozu neobsahovaly výbušné komponenty. Odběratelem a finálním dokončovatelem výrobků byl národní podnik Poličské strojírny. Z tohoto důvodu **nebyly vyrobené kusy označeny** muničním kódem **avm**, ale **ena**. Novoborská produkce byla jednodušší, protože podnik disponoval potřebnými výrobními nástroji. Dodavatelé výbušných i nevýbušných součástí výše uvedených představitelů se nezměnili. Celková hodnota vyrobených nz-62v a ZR-11 v letech 1969-1972 je uvedena v tabulce.

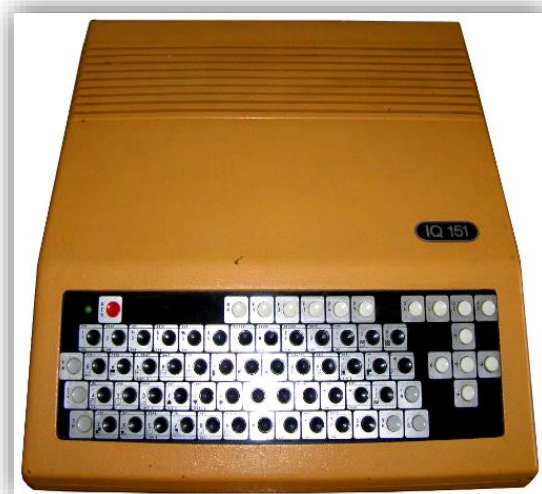
Zapalovač nz-62v a elektrický zážehový šroub ZR-11

	1969	1970	1971	1972
nz-62v	26.000 Kčs	31.500 Kčs	32.300 Kčs	14.000 Kčs
ZR-11	315.000 Kčs	48.000 Kčs	428.000 Kčs	11.000 Kčs

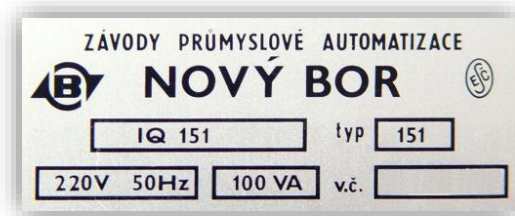
Rokem 1972 končí muniční výroba v Novém Boru. V 70. letech se plánovala licenční výroba elektronických komponentů pro moderní munici raketových a dělostřeleckých systémů. K realizaci plánů už ale nedošlo. Byla-li v následujícím období produkce muničních komponentů v novoborském provozu znovuobnovena, s největší pravděpodobností se jednalo o výrobu jednotlivých vnitřních nebo vnějších součástí, které byly odesílány k sestavení do ostatních muničních provozů bývalého Československa. Vzhledem k utajenému novému odvětví speciální výroby, která byla zahájena počátkem 80. let, se mi nepodařilo dohledat konkrétní informace k původní speciální výrobě.

Výrobní program v letech 1980-1989 - počítače

V polovině 80. let se oproti západním zemím prohluboval skluz ve vývoji výpočetní techniky a její dostupnosti pro běžné uživatele. Pro tehdejší vedoucí představitele byly počítače velmi složitá zařízení, se kterými mohli pracovat pouze vybraní odborníci. S tichým souhlasem svých vedoucích se Vladimír Nevoral s Liborem Maškem pokusili vytvořit osobní počítač. Jeho jednoduchá konstrukce vznikla bez jakéhokoli vzoru, pouze poskládáním součástek podle katalogových údajů výrobců integrovaných obvodů. Tento **školní počítač**, vyrobený v počtu několika kusů s použitím základního dílenského vybavení, **získal označení IQ150**. První (ověřovací) série byla určena k zajištění programového vybavení na ČVUT, zejména počítačů pro základní výuku práce s počítačem a pro výuku programování.

Počítač IQ151

Na základě připomínek, které především vycházely z tvorby programového vybavení, bylo částečně upraveno zapojení počítače. S ohledem na možnou sériovou výrobu byla úplně změněna jeho mechanická koncepce. Spolu se samotným počítačem byl napájecí zdroj umístěn do společné skříně. Po odstranění nedostatků z modelu IQ150 byla jeho modifikovaná verze dodávána do škol pod označením **IQ151**.

Historie sériové výroby IQ151 v Novém Boru byla zahájena po mezinárodní výstavě školních pomůcek v kubánské Havaně v roce 1985. Výstavy se zúčastnil i Ing. Eduard Smutný. Ten ignoroval všechna tehdejší ministerstva, výzkumné ústavy a schvalovací komise a sestavil skupinu lidí, kteří by mu pomohli neformální cestou prosadit výrobu osobních počítačů v několika podnicích bývalého Československa. Počítače se měly vyrábět pod různými označeními a pro různé cílové skupiny koncových uživatelů.

V novoborském ZPA byl následně vytvořen první školní počítač tohoto typu s krycím jménem **Honza**. Je nutné zdůraznit, že nešlo o produkci počítače z dovezených polotovarů, ale o jeho skutečnou výrobu, tj. od vlastní produkce skříní, výroby, osazování a ožiování desek plošných spojů až po konečnou montáž a ožiování celých počítačů. Součástí přípravy výroby byl proto i návrh nejrůznějších oživovacích a testovacích přípravků a také zaškolení výrobních pracovníků a techniků pro tento výrobní obor.

Počítač Honza – PC-16NB

Ing. Smutný spolu s kolegy zabezpečil nedostatkový materiál, podklady a také nejrůznější organizační záležitosti, zahrnující např. přesvědčování vedoucích pracovníků v jednotlivých institucích tehdejšího Československa. Přestože se měly počítače vyrábět v několika podnicích, měl počítač ze ZPA Nový Bor svoje specifika, jako například výrobní cenu. Od počátku se uvažovalo o levnější produkci počítačů bez disků se síťovým provozem. Pevnými disky, integrovanými na desce řadiče, byly pouze řídicí počítače. Pomocí síťového adaptéru FELNET se umožnilo spojení i s počítači IQ151. Ve Zbrojovce Brno byla vyvinuta klávesnice a v podniku Nisa Proseč jednotka pružného disku o velikosti 5.25". Vývojové a výrobní problémy nakonec způsobily zhruba roční odklad zahájení sériové výroby až na začátek roku 1989. Ani produkce několika set kusů nových **počítačů s označením Honza** (typové číslo 152, obchodní označení PC-16NB) nezajistila to, že byl hlavním výrobkem novoborského ZPA. Podnik přes svůj zajímavý výrobní program nedokázal reagovat na společenské změny a počátkem 90. let zanikl. Stejný osud měly nakonec i všechny v Československu vyráběné osobní počítače.

Speciální výroba v letech 1980-1989

Koncem padesátých let byla ve výzkumném pracovišti bývalé ČSLA Ing. Vlastimilem Pechem vynalezena metoda vysoce přesného určení polohy zdroje radiotechnických signálů. Podstatou metody bylo vyhodnocování časových rozdílů ozáření tří navzájem vzdálených pozemních přijímacích stanic impulsním signálem zjišťovaného zdroje. Metoda se velmi rychle uplatnila v praxi u nově zavedeného **přesného radiotechnického pátrače** s názvem **PRP-1 KOPÁČ** (kolerační pátrač). Na konci sedmdesátých let byl nahrazen druhou generací **Kompletu radiotechnického průzkumu vzor 81** (KRTP-81) pod krycím názvem **RAMONA**.

Radiotechnický pátrač PRP-1 KOPÁČ

Ramona měla dosah větší než většina obvyklých radarů (zhruba 450 km) a stejnou přesnost, což umožňovalo umístit komplet hluboko ve vnitrozemí bez možnosti zjistit jeho činnost. Pro řízení činnosti komponentů systému pátrače se osvědčil jednoduše odolný (polní) automat "VÍKO" vyvinutý Výzkumným ústavem 060 Praha s využitím polského počítače RODAN 10 (zodolněná verze anglického počítače ICL 1900).

KRTP-81 Ramona

KRTP-86 Tamara

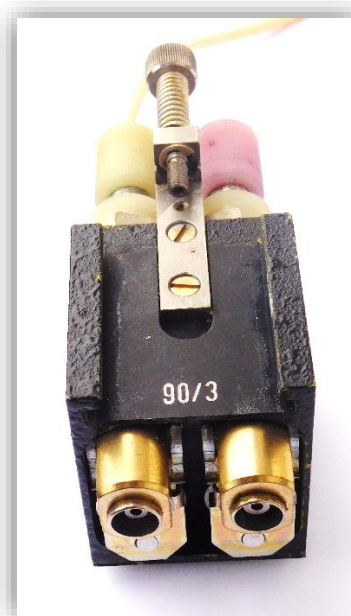
V následujícím desetiletí byl třetí generací **Komplet radiotechnického průzkumu vzor 86 (KRTP-86)** s krycím názvem **TAMARA**. Komplety RAMONA a TAMARA byly vyvíjeny pro potřeby všech států Varšavské smlouvy jako prostředky radiotechnického průzkumu pro nejvyšší stupně velení. Největším odběratelem byl bývalý Sovětský svaz, který podle dostupných informací koupil 15 kompletů. Pro bývalou ČSLA byly vyrobeny 4 komplety. Dalšími odběrateli byly například bývalá NDR, Bulharsko, bývalá Jugoslávie, Sýrie nebo Omán. Podle údajů výrobce TESLA, s. p. Pardubice bylo exportováno kolem 50 systémů.

Praktické použití prokázalo jejich vysokou užitnou hodnotu. Potvrdilo se, že sledování letounů je možné velmi efektivně zajistit i pouhým pasivním příjmem signálů vyzařovaných z letounů a že pomocí analýzy signálů lze navíc rozpoznávat typy letounů nebo pozemních (hladinových) radiotechnických vysílačů a určovat velmi přesně jejich polohu a další charakteristiky. Komplet Tamara byl schopen zachytit nejen typ letadla, jeho letovou výšku a směr letu a u bombardéru bombardovací proces, ale také skupinu 25 pohybujících se osob. Schopnosti československého radiolokačního systému Ramona velení NATO nebralo na zřetel a silně je podcenilo už počátkem 80. let. O to šokující informace byla pro čelní představitele NATO a především USA, že jeho následovník Tamara byl schopen bez problému zachytit americké „neviditelné“ letecké prostředky, což se ukázalo během války v bývalé Jugoslávii, kdy byl jeden z „neviditelných“ bombardérů sestřelen.

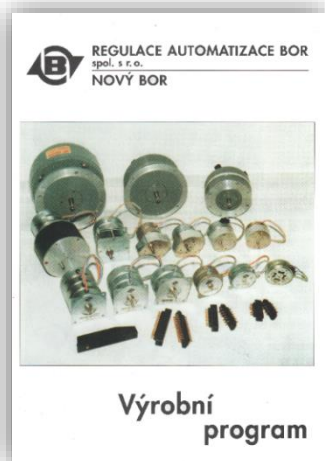
Vzhledem k úspěšně zvládnuté výrobě kreslicích stolů DIGIGRAF bylo pod vedením Výzkumného ústavu 060 Praha přistoupeno k převzetí vývoje a následné výroby unikátního **velkoplošného vykreslovacího zařízení** s označením "**PLANŽET**", integrovaného v modernizované variantě kompletu Tamara. Novoborští vývojoví pracovníci tento úkol převzali od kolegů z Výzkumného ústavu výpočtové techniky v Žilině, a jak se poté ukázalo, zvládli ho velmi dobře. Unikátním konstrukčním prvkem zařízení byl způsob vykreslování naměřených informací kreslicí hlavou, kdy v téměř horizontální poloze pohybující se hlava zapisovala informace na odvíjející se svitek papíru. Dalším unikátem vykreslovacího zařízení byl systém elektrostatického upínání kreslicího papíru na skleněnou opěrnou plochu. Princip uchycení spočíval v přívodu elektrického proudu na dvě vodící lišty, upevněné na protilehlých částech skleněné plochy, který způsobil „přimagnetování“ papíru k ploše a jeho napnutí (roztažení) bez toho, aby se papír vlivem elektrického proudu propálil.

Jelikož se jednalo o přísně utajovaný projekt, samotné vývojové a výrobní pracoviště bylo opatřeno vlastním režimovým vstupem, odděleným od ostatních zaměstnanců novoborského provozu. Původně se jednalo o samostatný objekt v zadní části areálu „horního“ závodu (Závod 2). Po vybudování nové budovy, která se v současnosti nachází vlevo od původního továrního objektu, byla výroba kreslicího zařízení přemístěna sem. Vytypované osoby prošly výběrem a byly pod stálým pracovním dozorem. Z důvodu plnění tohoto speciálního úkolu bylo rozhodnuto, že od roku 1983 se výroba stolů DIGIGRAF přesune do pobočného závodu Aritma, národní podnik Aš.

Slibně se rozvíjející obchodní potenciál radiotechnických pátračů a jejich komponentů na dlouhou dobu zastavily politické změny po listopadu 1989 spolu s tlakem čelních představitelů USA na naše porevoluční politické představitele. Novoborská produkce byla mezi tím ukončena a ke znovuobnovení už nedošlo.

Hlavní část kreslicí hlavice

Ostatní civilní výroby od roku 1980 do současnosti

V tomto období pokračovala výroba různých typů motorků. Byly to především speciální stejnosměrné motorky HSM, krokové motorky SMR, lineární motorky ASM a převodové synchronní motorky. Výroba byla doplněna o produkci zásuvek a přístrojových vidlic. Výroba dalších typů elektromateriálu, jako např. mikrospínačů probíhala do konce roku 1982.

Po privatizaci závodu převzala výrobu tohoto sortimentu jedna z nástupnických společností, a to **Regulace – automatizace Bor, spol. s r. o. Nový Bor**. Výrobní provoz pokračoval v jednom z původních továrních objektů - „dolního“ závodu (Závod 1). **Firma ukončila svoji výrobní činnost 1. prosince 2016.**

Čelní list produkčního katalogu

Závěrem k celému cyklu

Historií novoborské muniční výroby jsem se pokusil o souhrn rozvoje jednoho z mnoha podniků, vyrábějícího v různých časových obdobích komponenty nebo celé výrobky z odvětví zbrojního průmyslu. Původním záměrem bylo věnovat se pouze muniční (speciální) výrobě, ale ukázalo se, že zajímavou byla produkce civilních výrobků. Novoborský podnik mohl stát v různých obdobích svého vývoje vůdčím v civilní výrobě, jako byla např. výroba čerpací techniky – program HEFA nebo plánování poválečné hodinářské výroby. K úspěchu chyběl jen malý krok. Když už se podařilo zvládnout výrobu plotterů a počítačů do té míry, že byla značná část výroby určena na export, paradoxně jí ublížila změna politické situace a především špatná privatizace.

Jaká je současnost v bývalých provozech?

Původní tovární objekt (Závod 2) byl odkoupen pro znovuobnovení sklářské výroby, kterou nahradila produkce Rachmannů. Ostatní objekty „horního závodu“ byly rozprodány a v současnosti jsou bez většího výrobního využití. V části továrního komplexu „dolního“ závodu (Závod 1) pokračovala do prosince 2016 výroba elektrokomponentů. V současnosti je tato část nabídnuta k pronájmu. Využití ostatních objektů dolního závodu se nedávno řešilo na půdě městského zastupitelstva.

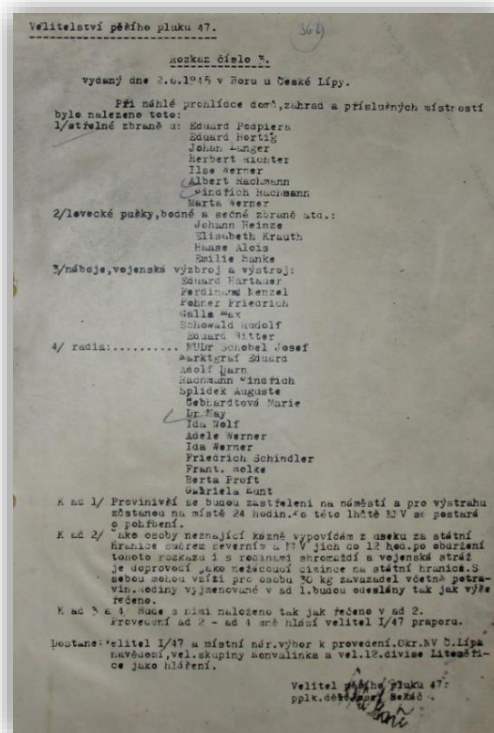
Letecký snímek Nového Boru

Příloha č. 1 Novoborská poprava – názor autora

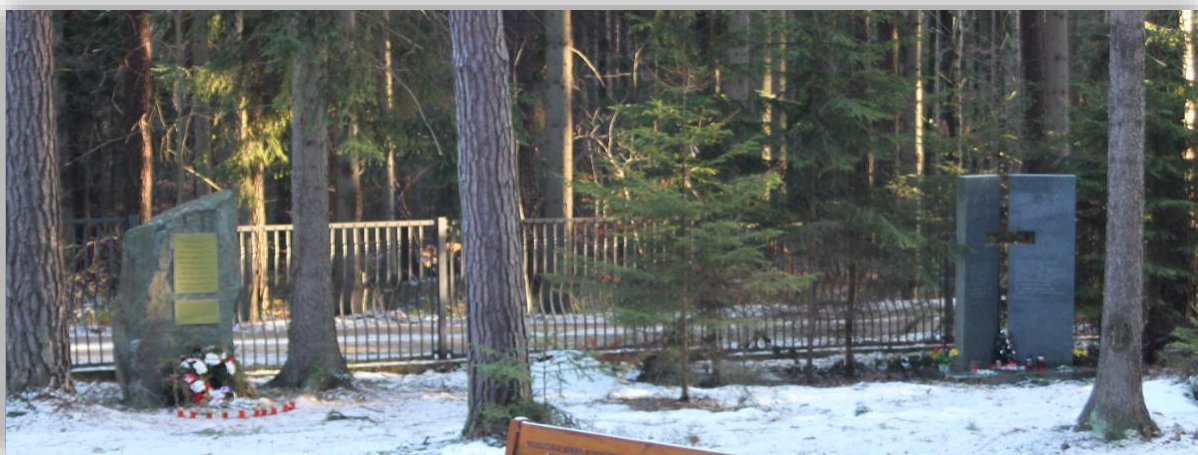
Když jsem se v roce 2014 rozhodl detailně zabývat problematikou novoborské muniční výroby a navštívil jsem pobočku litoměřického oblastního archivu, v archívních složkách jsem objevil kopii rozkazu č. 3 velitele 47. pěšího pluku, vydaného dne 2. června 1945. Kopie obsahovala seznam osob, u kterých se při domovních prohlídkách objevily zbraně a zakázaný materiál, a rozhodnutí o jejich potrestání. O to překvapující byla skutečnost, že mezi popravenými byli bratři Rachmannové – Albert a Heinrich, během války majitelé podniku Rachmann Metallwerke. Později jsem se dočetl, že starší z bratrů Albert nebyl popraven, jak je původně uvedeno v rozkaze, ale pravděpodobně zastřelen omylem (podle citace jedné z pamětnic).

„Pravděpodobně v šoku ze smrti svého bratra, rozběhl se kolem severní strany radnice pryč z náměstí. Někteří vojáci běželi za ním, jiní se mu snažili nadběhnout kolem jižní strany. Viděla jsem, že ho zastřelili (při pohledu od pošty) na chodníku vlevo od radniční budovy. Pak ho zřejmě přenesli k popraveným“.

V tomto cyklu jsem se zabýval historií novoborského závodu, v úvodu jsem uváděl i informace o majitelích a poměrech v podniku během 2. světové války, zajímal jsem se proto i o skutečnosti kolem popravy. Dalším z popravených byl jeden z vedoucích zaměstnanců v Rachmann Metallwerke Herbert Richter. Jelikož byla během války borská muniční výroba spjata především s Rachmanny a také s Richterm a během bádání jsem poznal, co se v podniku za války dělo, budu se detailně zabývat pouze těmito osobami. Informace na dané téma jsem konzultoval s pány Jindrou a Hlouškem. Od nich jsem získal některé zajímavé poznatky, které při názorových konfrontacích neuváděla ani jedna ze stran vedených panem Doškářem a Tichým. Na internetových stránkách jsem se dočetl o konfrontaci názorů k poválečné popravě borských Němců včetně protestů proti odhalení památníku popraveným. Odhalen byl se souhlasem nadpoloviční většiny zastupitelstva města v srpnu 2006 na podnět pozůstalých nebo příbuzných a pana Jana Tichého, který v jednom z rozhovorů s novináři uvedl, že se nejedná o památník, ale o symbolický hrob osob, které byly v Boru zastřeleny.

Kopie rozkazu velitele pluku pplk. Sekáče

Památník zajatcům a nuceně nasazeným z roku 2014

Památník popraveným z roku 2006

Za II. světové války v Novém Boru pracovalo otrocky více než 700 zajatců a totálně nasazených osob. Byli to zejména Rusové, Francouzi, Ukrajinky, Jihoslované, Poláci a Češi. Pracovali převážně ve zbrojním závodu bratří Rachmannů, kteří pro potřebu zbrojní výroby vybudovali zajatecký tábor pro 400 zajatců. Na sklonku války prošlo Borem několik pochodů smrti. V dubnu 1945 bylo na pochod smrti vyhnáno 54 francouzských zajatců. Jejich osud není dodnes objasněn. Další, tzv. Hladový pochod, byl největší. Dne 7.5.1945 se přes Bor přesouvalo více jak 500 zbídačelých vězňů ze Swarzhelde do Skalice u Č.L. a část potom do Terezína. Po válce, 2. června 1945, v době stanného práva bylo na rozkaz pplk. Sekáče popraveno 8 Němců za neodevzdání zbraní na zabíjení lidí. Mezi popravenými byli i Albert Rachmann (člen NSDAP) Heinz Rachmann, Herbert Richter (člen NSDAP) a Martha Wernerová, která veřejně prohlašovala, že Češi musí být vyhubeni jako krysy. MUDr. Alfréd Träger (člen SpD, NSDAP a SS) byl odsunut do sovětské okupační zóny.

ČsOL jednoty Nového Boru a České Lípy
OV ČSBS v České Lípě

Z ČERNA 1945 BYLO PROTI VĚTŠINĚ
MÍSTNÍHO NÁRODNÍHO VYBĚŘENÍ
ZASTŘELENO PŘED RÁDNICÍ
OSM OBYVATEL NOVÉHO BORU
SEOUPEL A JANŮVA
TĚTO OBCANÉ BYLI POKHRÁNĚNI
DO HROMADNÍHO HRŮBI
ZA TĚMTO HRŮBÍ
NÁSLEDUJÍCÍHO DNE PŘISEL O ŽIVOT
MUDR. ALFRÉD TRÁGER 1897
NA NÁZNAHEM MĚSTĚ
NOVÝ BOR 2006

Části textů na památnících

Proti tomu se postavila silná skupina odpůrců, vedená panem Josefem Doškářem, předsedou jednoty Československé obce legionářské v Novém Boru. Bohužel se situace kolem památníku vyhrtila natolik, že nezřídkou docházelo nejen ke slovním, ale i fyzickým útokům z obou názorových stran. Klidu nedodal ani odborný seminář k tématu nazvaný BOR 1945, kterého se v roce 2009 zúčastnilo 120 osob a který byl konaný pod patronací novoborského městského úřadu. Hřebíkem do rakve vzájemného pochopení byla v následujícím roce realizovaná inscenace novely Jana Tichého s názvem 32 hodin mezi psem a vlkem. Bohužel i články několika novinářů, kteří neřešili ani tak okolnosti kolem popravy, ale samotnou rozepří.

Až v květnu 2014, a dle mého názoru jako reakce na výše uvedenou situaci, **byl odhalen památník zajatcům a nuceně nasazeným**, kteří v průběhu války v Boru a jeho okolí pracovali a bohužel zemřeli. Většina z nich pracovala a byla vězněna v zajateckém táboře, zřízeném Rachmanny. **Téměř všem obětem persekuce, pocházejícím z Polska, Ukrajiny, Francie, Itálie, SSSR a jihoslovanských zemí bylo v době úmrtí mezi 22 až 25 lety! Tři osoby bohužel umřely krátce po německé kapitulaci.** Nemoci, na které umřely, byly vesměs důsledkem dlouhodobého nedostatku kvantity a kvality stravy a základního zdravotního zabezpečení.

Nejprve začnu strážnými, jejichž úkolem byla „péče“ o zajatce a nuceně nasazené a kteří byli Rachmanny vybráni a během války slušně placeni. O jejich chování jsem se vyjádřil už ve 3. díle. Podrobnější informace o tom, co se v Boru dělo za války, poskytl dr. Jindra v knize Dějiny Nového Boru. Díl třetí (do roku 1945). **Neuvedl jsem ale skutečnost, že fanatičnost strážných vedla až k tomu, že jeden z nich po kapitulaci provedl po vzoru Goebbelse vyvraždění své početné rodiny včetně několikaměsíčního batolete.** Rachmannové byli velmi dobře informováni o přístupu strážných k vybraným pracujícím. Proč ale nezakročili proti jejich jednání s osobami, které byly pro ně levnou pracovní silou a ideálním prostředkem pro finanční zisk? Vždyť byli vysoce postavenými borskými Němci. Jedna skutečnost a ta podstatnější byla v tom, že se sami báli osob, pro které léta plnili zbrojní dodávky, a samotného režimu. Ta druhá, neméně podstatná, byl značný finanční zisk ze zbrojí výroby. Zvláště po otevření západní fronty byla situace v Rachmann Metallwerke z obchodního hlediska nejlepší. Velké zakázky na zbrojní výrobu způsobily zvýšení počtu pracovníků a pracovních směn.

Rachmannové, kteří si na vybudování a rozběhnutí válečné výroby půjčili od bank velké množství financí, si mohli dovolit nákup dalšího nemovitého majetku. V době, kdy už tušili, že Německo válku prohraje, začali přehodnocovat svůj přístup ke všem pracujícím. Počítali také s tím, že po válce přejdou plynule na civilní hodinářskou výrobu a pro ni budou potřebovat zkušené zaměstnance - hodináře a ostatní výrobní personál. Příkladem změny v chování k zajatcům a nuceně nasazeným ke konci války bylo částečné řešení jejich tíživé situace navyšováním potravinových dávek (především v nočním provozu).

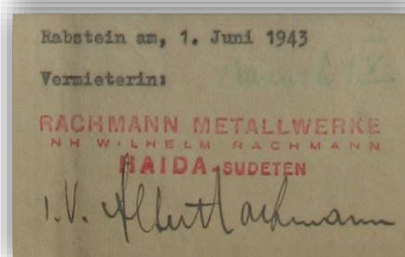
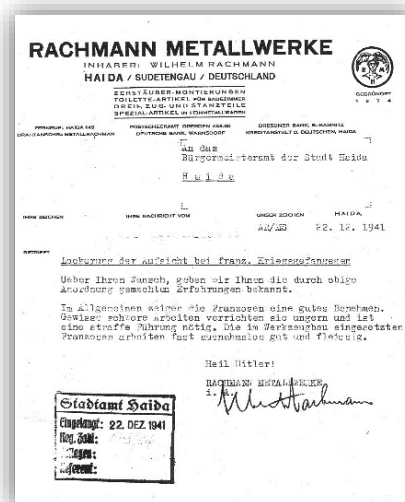
V momentě, když se dozvěděli o závěrech z usnesení Košického vládního programu, kde byly nastíněny první plány poválečného řešení podniků a osob, podporujících německé válečné úsilí, poskytli Rachmannové soukromou půjčku ve výši 10% vlastního kapitálu podniku (uvedeno v 2. díle). Můj názor je ten, že touto půjčkou se pokusili účelově vyvést majetek ze společnosti. Velmi dobře věděli, že jim bude po válce na základě poválečných dekretů prezidenta republiky majetek zkonfiskován.

Proč byl popraven Herbert Richter?

Ing. Herbert Franz Richter byl členem NSDAP, který pracoval v Rachmann Metallwerke jako vedoucí provozu. **Podle nařízení stanného práva, které bylo vyhlášeno Sovětským ruským velitelstvím pro okres Česká Lípa dne 10. května 1945, bylo povinností zakázány materiál odevzdat příslušným orgánům nejpozději 12. května 1945 do 18. hodin.** Proč Richter ukrývané zbraně do stanovené doby neodevzdal? Téměř tři týdny byla dost dlouhá doba na to věc uskutečnit. Nebo se Richter bál o svůj život? Měl k tomu důvod, ale ten ho neopravňoval neuposlechnout výše uvedené nařízení. Byl horlivým zastáncem německé nadřazenosti a válečného snažení. Svoji nadřazenost dokazoval bitím zajatců a nuceně nasazených, především žen z Ukrajiny. Během války byl také městským radním. Když byla německá dívka přistižena v kině, že sedí a komunikuje s chlapcem z řad nuceně nasazených, Richter ji nechal předvést před městskou radu a tam ji zbil. Ještě na konci války striktně trval na potrestání českých zaměstnanců (hodinářů), kteří provedli sabotáž při výrobě zapalovačů. I samotní Rachmannové ho upozornili, že by to měl nechat být. On si ale trval na svém. Zaměstnanci byli následně zatčeni Gestapem a do konce války se už v Boru neobjevili. Jak se choval Richter vůči jakýmkoli osobám jiné národnosti než německé, si každý může domyslet sám. A to mu bylo v červnu 1945 teprve 25 let! **Dle názoru pana Hlouška byl Richter tím, který byl po válce potrestán oprávněně.** Vzhledem k jeho chování během války a jeho fanatické oddanosti bylo nanejvýš pravděpodobné, že se u něho zbraně naleznou i po skončení války. Věřím tomu, že byl připraven je použít. Protože byl sám odchovancem Hitlerjugend, domnívám se také, že byl díky svému přesvědčení spoluorganizátorem některé z ozbrojených polovojenských jednotek Werwolf a Hitlerjugend a jako udavač konfidentem tajné policie SD.

Proč byl popraven Heinrich Rachmann?

Heinrich Friedrich Rachmann byl mladším bratrem Alberta. Do vedení Závodu 2 (Werk II) byl dosazen už v době, kdy byl podnik ve výstavbě. Pod odborným dohledem Waltera Wödlicha rozběhl výrobu zapalovačů ve Werk II, když mu bylo 22 let. Proč byl popraven mladý „cucák“, kterému bylo 26 let a který byl de facto v podniku záskokem Alberta? Skutečným vedoucím celého podniku, organizátorem muniční výroby v Boru a provozu ostatních zahraničních poboček byl od roku 1943 Albert. V době, kdy ještě žil otec Wilhelm, byl Albert otcovou pravou rukou při zřizování celé muniční výroby a zajateckého tábora v Boru. Albert podepisoval důležité

Podpisy Alberta Rachmanna

dokumenty a smlouvy a byl účasten jednání s představiteli říšské branné moci. On přijímal veškeré zakázky od OKM (Oberkommando der Marine), RLM (Reichsluftfahrt-ministerium) a OKH (Oberkommando des Heeres). Jak se oba bratři angažovali v týrání a perzekuci nuceně nasazených? Především svým nezájmem. Na tuto práci měli své placené strážce a vedoucí a situace přehlíželi. Jak už jsem uvedl, neměli důvod cokoli změnit. Z poválečných výpovědí bývalých zaměstnanců závodu a některých nuceně nasazených je patrné, že Rachmannové byli vesměs hodnoceni pozitivně. Vyplývalo to také ze situace, že už věděli, že Německo válku prohraje.

Jak to ale bylo s poválečným hodnocením Rachmannů ze strany zajatců a ostatních nuceně nasazených, uvedl historik dr. Jindra v jedné z přednášek odborného semináře BOR 1945:

„Vedoucí představitelé okresního a místního národního výboru přehlíželi, že mají zajistit a předat soudům dle Benešova dekretu zdejší exponenty nacistické moci a válečného průmyslu (např. bratry Rachmanny). Když pak jeden z jugoslávských zajatců, který pracoval u Rachmannů, údajně předal gardistům a vojákům z boleslavské vojenské posádky dokumenty o jejich válečné výrobě a ziscích včetně informace o zacházení s nimi ve zdejším lágru, mohl to být důvod, proč zabavení několika uschovaných zbraní, jako jakási zástěrka, mohlo vést k zmiňované popravě.“

Poprava Heinze Rachmanna má ale na pozadí právě jednu skutečnost. Pistole značky Walter, která byla nalezena v jeho pracovním stole, byla nejnovějším typem, který se standardně v německé armádě nepoužíval. S největší pravděpodobností byla zbraň podstrčena osobou, která si nepřála, aby se Rachmannové beztrestně pohybovali po Boru. Druhou možností je i alternativa zbavení se potenciální konkurence při řešení poválečné nucené správy nad majetkem Rachmannů. Oba bratři velmi dobře věděli a s tím i počítali, že nebudou stíháni za přímý podíl na krutém zacházení se zajatci a nuceně nasazenými. A podařil se jim jeden mistrovský kus. Měsíc před kapitulací rozpustili zajatecký tábor. Většinu zajatců a nuceně nasazených poslali pracovat pro okolní zemědělce a také díky Josefu Taiserovi a Františku Schneiderovi se nestali ihned po osvobození terčem veřejného linčování nebo poprav. Proč ale představitelé národního výboru odmítli převzít od zajatců dokumenty o válečné výrobě Rachmannů, kteří je následně předali ozbrojeným složkám? V těchto dokumentech byly informace pro složky německé tajné policie SD o zaměstnancích, zajatcích a nuceně nasazených. Výše uvedený nálezný pistole rozhodně nebyl jediným důvodem pro realizaci poprav.

Proč byl zastřelen Albert?

V den poprav byli svoláni všichni příbuzní, kteří měli akt poprav sledovat. Pan Tichý v roce 2007 uvedl na adresu staršího z bratrů Rachmannů toto:

„Z nevysvětlitelných důvodů chvíli po popravě mladšího bratra začal utíkat z náměstí kolem radnice, druhou stranou se zase k náměstí vracel a český četník ho zastřelil dávkou ze samopalů.“

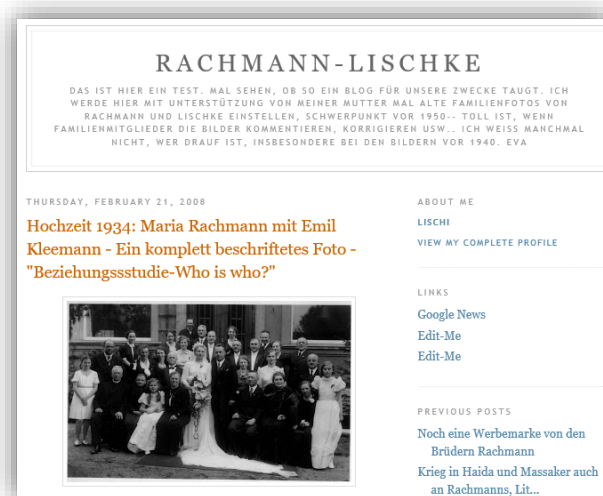
Panický útěk Alberta z místa poprav mohl být ale také impulsem k tomu, že se četník, který byl s největší pravděpodobností jedním ze strážných v okolí poprav, mýlil. Mohl se domnívat, že ten kdo utíkal, nebyl Albert, ale Heinz a bez rozmyšlení vystřelil. V tomto případě ale nelze zastřelení Alberta brát jako popravu. Albert také mohl v afektu pronést pro danou situaci nevhodná slova, vedená proti Čechům, která umocnila reakci střílejšího. Všechny tyto skutečnosti jsou pouze domněnkou, kterou aktuálně nelze doložit.

Pro mne je asi nejpodivnějším dokladem „loajálnosti“ k Německu ze strany Alberta Rachmanna ponechání si cestovního pasu, vydaného ještě před 2. světovou válkou československými úřady. K čemu dokládal německým úřadům árijskou čistotu a proč se přihlásil svým podpisem k „osvobození Sudet vůdcem“ jak je uvedeno v rodinné kronice Rachmannů, když byl stále držitelem československého pasu? Určitou možností se jeví, že si ho ponechal pro případný poválečný útěk z Československa. Originál pasu se nachází v složkách litoměřického archivu.

Kopie cestovního pasu Alberta Rachmana

Příbuzní Rachmannů, kterým se podařilo spolu s ostatními realizovat v Novém Boru památník, na vlastních internetových stránkách (Rachmann-Lischke) ukazují poetiku a krásu rodinného života v Boru a okolí ve 30. letech a během války. Popravu popisují jako **masakr**, který byl spáchán na jejich příbuzných a pozitivně zde hodnotí přístup pana Tichého. **Bohužel se na těchto stránkách nikde nedozvíte o utrpení a smrti z řad zajatců a nuceně nasazených, ani jakýkoli náznak omluvy za spáchaná utrpení a příkoří. Odznaky příslušnosti k NSDAP či jiným organizacím byly z fotografií poctivě vyretušovány.**

Úvodní část z internetových stránek příbuzných Rachmannů

V současnosti se stále připomíná hrdinství našich letců ze západní a východní fronty. Kolik munice s výrobky (zapalovači) z produkce Rachmann Metallwerke, používané jako iniciátory munice německé protivzdušné obrany, zabilo naše letce? Kolik protipěchotních ženijních min s borskými rozněcovači usmrtilo nebo trvale zmrzačilo na Dukle vojáky z jednotek Ludvíka Svobody? Podle mých předběžných propočtů se za války v Boru vyrobilo 2,5 až 3 miliony kusů zapalovačů a desítky tisíc kusů ženijních rozněcovačů.

Jak hluboká byla spolupráce Rachmannů s firmou „Weser“ Flugzeugbau G.m.b.H. Brémy, mající v nedalekém Rabštejně podzemní továrnu a koncentrační tábor? Jaké informace Albert Rachmann podával tajné policii? Byli to pouze běžné informace o zaměstnancích? Kde skončil další díl rodinné kroniky Rachmannů, který by popsal historii podniku od roku 1939 do konce války? Jaká je skutečnost kolem zmizení 54 francouzských zajatců, pracujících v Rachmann Metalwerke? Na tyto a řadu dalších otázek jsou odpovědi ukryté v archivech po celé republice nebo ještě v zemi.

Pan Tichý v rámci obhajoby svého počínání uváděl, že se jedná o symbolický hrob osob, popravených a zakopaných za hřbitovní zdi dne 2. června 1945 v Boru. Na internetu se striktně ohrazoval proti jednání pplk. Sekáče a jeho podřízených krátce po válce a k chování českého četnictva. **Proč je ale na památníku největším písmem zapsán Träger, který v Boru zastřelen nebyl? Dle dostupných informací byl předán jako bývalý příslušník jednotek SS jiným vyšetřovacím orgánům. Objasnil někdo skutečnost, proč byl Träger následně cizí jednotkou popraven neoprávněně? Tichý při obhajování svého konání bohužel také zapomněl na skutečnost, že nejloajálnějšími stoupenci**

nacistické ideologie v Sudetech byli především osoby z řad civilního obyvatelstva. Ti velmi často organizovali nebo přímo veleli polovojenským ozbrojeným jednotkám Werwolf, Volkssturm či Hitlerjugend. Řada vojáků, kteří zažili útrapy války na vlastní kůži, měli na tyto „velitele“ svůj názor. Jeden z novoborských pamětníků se dlouho po válce zeptal svého kolegy německé národnosti, který nebyl odsunut, proč se cítí jako Němec být rasově nadřazen. Odpověď byla jednoduchá. Protože nám to bylo vštípeno za mlada.

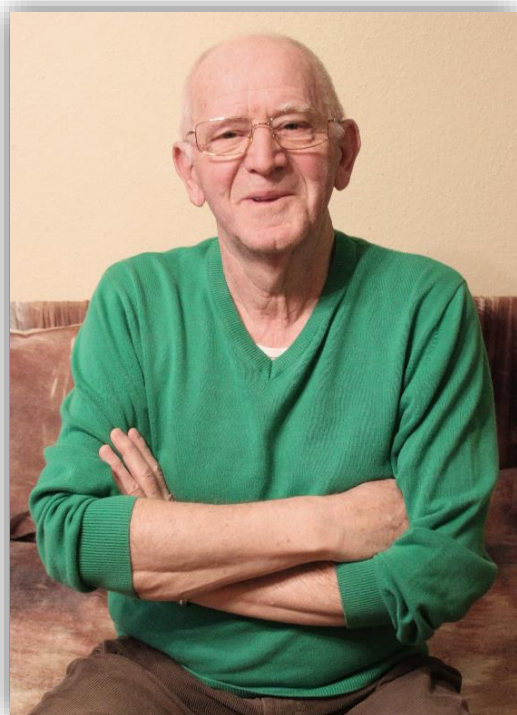
Závěrem bych dodal, že hodnocení červnových událostí roku 1945 v Boru pouze z jedné názorové strany je chybné. Jinak se k borskému incidentu vyjadřují pamětníci nebo osoby, které byly v Boru nuceně nasazené, nebo byli zajatci, nebo jim válka vzala rodiče, příbuzné nebo přátele. Jinak zase příbuzní zastřelených. Současníci, kteří nikdy nezažili válku, hodnotí situaci z jiného pohledu a to platí i pro novodobé historiky. A jiný pohled mají zase ti (např. vojáci či humanitární pracovníci), kteří byli nasazeni v novodobých válečných konfliktech nebo pozůstali obětí, které v těchto konfliktech padly. Platí zde jedno, že zlo bude vždy plodit jen další zlo. Příkladem podobných reakcí v civilizované části světa je chování obyvatel během válečných 90. let na území bývalé Jugoslávie.

Dle mého názoru bylo odhalení památníku v roce 2006 ve vztahu k výše citovaným osobám, kterým jsem se v příloze věnoval, příliš unáhlené a neodpovídající všem skutečnostem. Posledním případem reakce na veškeré novoborské dění, která se udála v listopadu 2017 v areálu lesního hřbitova, byla utajená instalace osmi figurín s německými nápisy. Město se od tohoto incidentu distancovalo. Doufejme, že se jednalo o poslední dozvuky celého incidentu. Domnívám se, že současní zastupitelé města oproti svým předchůdcům přistupují k otázkám své historie rozvážně a objektivně. Příkladem může být filmový dokument z Novoborska nesoucí název Němci proti Hitlerovi (Krvavý podzim 1938), který bych doporučil shlédnout.

Příloha č. 2 – doplněná fotodokumentace

Jaroslav Hloušek (vlevo) a Miloslav Smetana (vpravo)

Tadeáš Zatloukal a Otto Pfeifer

Vladislav Jindra (foto Dokský zpravodaj 3/2017)

Část objektů bývalého Závodu 1. Zadní budova byla do roku 2016 využívána pro výrobu elektrosoučástek firmou Regulace – automatizace Bor, spol. s r. o.

Objekt bývalého Závodu 2. V současnosti je využíván pro sklářskou výrobu firmou AB Design

**Interiér bývalého Závodu 2 v době rekonstrukce (rok 2017).
Zleva: schodiště, spojovací chodba, bývalý protiletadlový kryt**

Letecké snímky Závodu 1 – vlevo rok 1953, vpravo současnost (zdroj kontaminace.cenia.cz)

Letecké snímky Závodu 2 – vlevo rok 1953, vpravo současnost (zdroj kontaminace.cenia.cz)

Fotografie výrobků z Mezinárodního strojírenského veletrhu v Brně – rok 1961

Další zdroje informací:

- Ondřej Machek, Elektrotechnický průmysl v Jihomoravském kraji: historie a současnost – bakalářská práce, Brno 2007
- Jana Sedlmajerová, Vybavenost československých domácností domácími spotřebiči v šedesátých letech 20. století – bakalářská práce, Praha 2013
- Jana Hřebíčková, Koncentrace podniků – bakalářská práce, Praha 2010

- Internet:
 - www.historiepocitacu.cz – historie ZPA
 - www.dps-az.cz – Jak (ne)šel český Honza do světa
 - www.root.cz - Tiskárny a plottery vyráběné v Československu
 - www.iq151.net – historie
 - cs.wikipedia.org – Vojenský technický ústav elektroniky
 - www.regulace.cz
 - www.i-noviny.cz – Svědectví odsunu Bor – červen 1945
 - www.i-noviny.cz – Trochu o poválečném zatýkání v Boru u České Lípy
 - Mladá fronta Dnes (8. 10. 2007) – 32 hodin mezi psem a vlkem
 - biblio.hiu.cas.cz; dejinyasoucasnost.cz – Francouzi v Sudetech (Doubravka Olšáková)
 - www.moderni-dejiny.cz – Košický vládní program
 - www.obras-kmen.cz
 - www.ceskolipsky.denik.cz/nazory_region/valdman-dal-jiz-nemam-co-napsat-20091013.html